

1. Úvod do sociológie

Sociológia sa všeobecne definuje ako veda o spoločnosti. V ostatnom chápaní ju možno definovať ako vedu o sociálnom správaní, o vzájomnom pôsobení ľudí, o sociálnych skupinách, o sociálnych vzťahoch, o sociálnej štruktúre apod. Študuje predovšetkým súčasné spoločnosti, hoci ju zaujíma aj ich historický vývoj, a často porovnáva spoločnosti rôznych štátov. Sociológovia sa snažia skúmať spoločnosť na základe kombinácie či syntézy poznatkov jednotlivých sociologických koncepcií. Poskytuje zvláštny pohľad na spoločnosť, ktorý sa odlišuje od laického videnia človeka.

Sociológia je **teoreticko-empirická** /založená na skutočnosti/ **veda**. Jej vznik súvisí s následkami priemyselnej revolúcie v Európe. Charakterizuje ju pluralita teoretických pohľadov na spoločnosť.

Rieši dve základné otázky:

1. *Čo drží spoločnosť po hromade?*

2. *Aký je vzťah medzi jednotlivcom a spoločnosťou?*

Sociológia poskytuje na tieto otázky minimálne dve, často odlišné, niekedy dokonca protikladné odpovede.

Spoločnosť je predmetom skúmania viacerých spoločenských vied: psychológia, sociálna psychológia, ekonómia, politológia /aj sociológia študuje politické inštitúcie ako súčasť života spoločnosti/, antropológia /sociológia narozdiel od nej študuje moderné spoločnosti/, história.

Poznáme šesť základných hľadísk sociologického skúmania:

demografické - vychádza z konkrétnej populácie /populácie urč. štátu/,

psychologické - prikazuje rešpektovať dôležitosť jednotlivcov,

kolektívne - združovanie sa do skupín,

štruktúrne - skúmanie spoločnosti ako zložitého, vnútorne členeného celku - sociálneho systému

kultúrne - spoločnosť vytvára systém hodnôt, noriem = *kultúra spoločnosti*

dynamické - nevyhnutné sledovanie spoločnosť ako neustále sa meniaceho a vyvíjajúceho sa systému.

Sociologické teórie

Mikrosociologická úroveň = mikrosociológia sa sústreďuje na skúmanie každodenného správania, na podrobné štúdium toho, čo si ľudia myslia, čo robia, ako sa správajú v každodennom živote. Orientuje sa na jednotlivcov a malé sociálne skupiny, možno ním vysvetliť iba niektoré javy spoločenského života.

Makrosociologická úroveň = makrosociológia sa sústreďuje na skúmanie veľkých sociálnych skupín, kultúry, sociálnej stratifikácie /rozvrstvenia/, ktoré charakterizujú celú spoločnosť alebo jej

časti, napríklad nezamestnanosť.

Mikro a makrosociológia sa v skúmaní často kombinujú.

teória sociálneho konsenzu - prirodzená tendencia častí spájať sa do celku, pretože sa tak vhodne dopĺňajú; *funkčná nevyhnutnosť* - vzájomná sociálna odkázanosť ľudí. Spoločnosť sa nerozpadne práve vďaka uvedomenému či neuvedomenému procesu sebaregulácie, v ktorom jednotlivé jej časti plnia svoje funkcie prispievajúce k fungovaniu a integrite /celistvosti/ celku. Tieto teórie reprezentuje predovšetkým štruktúrny funkcionalizmus.

teória sociálneho konfliktu - akékoľvek usporiadanie spoločnosti je vyhovujúce a vhodné len pre časť jej členov. Sociálne konanie jednotlivcov utvára spoločnosť, a snaha obhajovať a dosahovať vlastné záujmy má v ľudskom správaní rozhodujúcu úlohu. Tieto teórie možno chápať aj ako kritickú reakciu časti sociológov na jednostrannosť štruktúrneho funkcionalizmu /Coser, Wright-Mill/.

interpretatívna sociológia - úloha konania jednotlivcov v spoločnosti

Sociologický výskum

Je nástroj získavania empirických poznatkov o spoločnosti a overovania ich zhody so sociologickou teóriou; špecifický výskumný postup zameraný na skúmanie spoločenských javov, ktorý využíva empirické údaje. Typický sociologický výskum pozostáva z týchto krokov:

1. vymedzenie výskumného problému /vrátane zaradenia javu do systému soc. teórie/,
2. štúdium literatúry,
3. formulácia výskumných hypotéz,
4. voľba metodiky výskumu,
5. zber empirických údajov,
6. analýza zozbieraných údajov,
7. formulácia záverov.

Súčasná sociológia

sociálny systém - vyj. spätosť a vzájomnú závislosť častí a celku spoločnosti /Parsons, Merton/

alternatívna /interpretatívna/ sociológia - zaoberá sa najmä sociálnym konaním a vzájomným pôsobením jednotlivcov, teda mikroúrovňou sociologickej analýzy spoločnosti. Patrí sem:

symbolický interakcionalizmus - vyzdvihuje významy, ktoré ľudia pripisujú rôznym činnostiam a veciam vo svojom okolí.

fenomenologická sociológia - sústreďuje svoju pozornosť na svet každodenných skúseností, každodenného života jednotlivcov, pričom sa zaujíma najmä o to, ako tento svet každodennosti vzniká a čo ho udržiava.

2. Kultúra spoločnosti

*Kultúra vyjadruje špecifický ľudský spôsob organizácie, uskutočňovania a rozvoja činnosti, ktorý je predmetný /objektívizovaný/ v materiálnych i nemateriálnych výsledkoch ľudskej činnosti - najmä práce. Je to kolektívny ľudský produkt a vnútorne integrovaný celok. Tento pojem sa niekedy používa ako synonymum termínu **civilizácia**, čiže **ľudská kultivácia**.*

Pod pojmom **sociokultúrny systém** sa rozumie špecifická kultúra relatívne autonómnej, historicky utvorenej, vnútorne integrovanej sociálnej skupiny ľudí, povedzme kultúru slovenskej spoločnosti.

Prvky kultúry

Kultúra sa prejavuje najmä v podobe:

- materiálnych výtvorov ľudskej práce /artefakty/,
- sociokultúrnych regulatívov ľudského správania v spoločnosti /hodnoty, normy/,
- ideí /vierovyznania/,
- sociálnych inštitúcií /manželstvo, vzdelávanie/.

Ideológia je systém tvrdení, teórií a cieľov, ktoré spájajú /pravdivé či nepravdivé/ výpovede o spoločnosti s vyhláseniami o tom, čo je žiaduce z hľadiska istej skupiny /tá sa často vyhlasuje za reprezentanta celej spoločnosti alebo jej väčšiny/. **Cieľom tvorcov ideológie nie je spoznať spoločnosť, ale ovládnuť ju.**

Sociálne inštitúcie určujú spôsoby správania a činnosti, ktoré zabezpečujú fungovanie a stabilitu sociokultúrnych systémov, chránia ich pred ohrozením, zánikom, stratou pocity zmysluplnosti, apod. Sociálne inštitúcie majú svoje odôvodnenie, racionálny základ a ľudia si ich uvedomujú. Sú to napr. školstvo, zdravotníctvo, bankovníctvo.

Organizácia je sociálna skupina zložená z ľudí, ktorí niečo robia určitým spôsobom a aj sa správajú určitým spôsobom. Sú to napr. školy, nemocnice, banky apod.

Jednota a rozmanitosť kultúr

Kultúru môžeme chápať i skúmať dvoma základnými spôsobmi:

- ako univerzálny ľudský jav vlastný celému ľudstvu, ako celok, čiže ľudskú kultúru všeobecne;
- ako konkrétnu kultúru vytvorenú konkrétnou spoločnosťou či soc. skupinou, kultúru ako jednotlivý sociokultúrny systém.

Typy kultúr: umelecká /kultúra elity/, **ľudová, masová** /tlač, film, internet/. **Hlavné prvky nemateriálnej kultúry:** hodnoty, normy, symboly, systémy názorov a poznatkov a sociálne

inštitúcie.

kultúrne univerzálne - základné črty kultúry spoločné pre všetka sociokultúrne systémy.

entocentrizmus /vo voľnom preklade namierený proti národom/ - poznáme viaceré stupne, od umierneného až po agresívny.

kultúrny relativizmus - všetky kultúry sú jedinečné a neopakovateľné

subkultúra - súbor špecifických prvkov kultúry, charakteristických pre sociálne skupiny existujúce v konkrétnej spoločnosti a v jej **dominantnej** /hlavnej/ kultúre. Známe sú subkultúry komunit žijúcich mimo vlasti; rôznych skupín mládeže, armády, homosexuálov apod.

kontrakultúra - hodnoty a normy, ktoré sú v rozpore s hodnotami a normami dominantnej kultúry; je to kontrastná subkultúra, ktorá stojí proti dominantnej kultúre spoločnosti. Vzniká *na okraji spoločnosti* /kriminálne živly/, *alebo z protestu proti spoločnosti* /anarchisti, hippies, sekty/.

Kultúrna zmena

Je proces vzniku, premeny a zániku kultúr alebo ich častí. Známy je aj pojem **kultúrny vývoj**, ktorý vyjadruje dlhodobé premeny systémov, označované termínmi ako napr. pokrok, stagnácia, retardácia, regres /úpadok/, apod. **Poznáme dva základné typy kultúrnych zmien:**

- **endogénne** - premeny jednotlivých prvkov kultúry a zmenou ich usporiadania v rámci príslušného sociokultúrneho systému, napr. nové riešenia problémov,
- **exogénne** - spôsobené kontaktmi rôznych kultúr. Typický príklad je **akulturácia** - proces sociokultúrnych zmien, ktoré vznikajú ako výsledok kontaktu rôznych kultúr. Popri migrácii obyvateľstva sem patrí najmä **kultúrna difúzia** = prienik kultúrnych prvkov a ich systémov z jednej kultúry do druhej.

3. Socializácia

Je proces sociálneho určenia, v ktorom si jednotlivec osvojuje kultúru vlastnej spoločnosti a formuje sa ako sociálna bytosť i ako individuálna osobnosť. Plní dve hlavné funkcie:

1. jednotlivcom umožňuje stať sa spoločenskými bytosťami i individuálnymi osobnosťami,
2. spoločnosti zabezpečuje prežité, a to odovzdávaním nahromadenej kultúry novým generáciám.

Proces socializácie je proces utvárania osobnosti /personalizácie/, čiže utvárania a rozvíjania individuality človeka - jeho jedinečných vlastností a schopností.

internalizácia = interiorizácia - osvojovanie si sociálnych noriem a iných prvkov kultúry

Socializácia a sociálna rola

sociálny status = sociálna pozícia v skupine alebo spoločnosti spojená s istými právami a povinnosťami. **Každý človek zastáva množstvo sociálnych statusov**, jeden z nich však býva kľúčový. Najčastejšie ľudí sociálne definuje práca, ktorú vykonávajú.

Podľa spôsobu nadobudnutia rozlišujeme **vrodený** /rasa/, **vnútený** /nedobrovoľná nezamestnanosť/ a **získaný** /profesia, vzdelanie/ **status**.

sociálna rola = vzor správania určený spoločenskými alebo skupinovými očakávaniami, spojenými so sociálnym statusom. **Je to štandardné správanie.**

Očakávané správanie spojené s určitým sociálnym statusom sa nazýva **predpísaná rola**. **Výkon roly** je **skutočné správanie** aktéra roly. Z rozdielov medzi očakávaným a skutočným správaním často vznikajú tzv. rolové konflikty, odmietanie rolí, dištancovanie sa od roly.

Primárna fáza socializácie sa uskutočňuje v období detstva a dospievania a rozhoduje o utváraní základov osobnosti jednotlivca. Charakterizuje ju asymetrický vzťah jednotlivca a spoločnosti, v ktorom dominuje proces učenia a výchovy jednotlivca. **Anicipačná socializácia** - učenie a osvojovanie si hodnôt, noriem a vzorov správania; nacvičovanie, učenie sa budúcich sociálnych rolí /hra detí na rodičov/. Hlavné spôsoby na dosiahnutie cieľa tejto fázy sú *vzdelávanie a výchova*. Hlavné sociálne činitele /ľudia, skupiny a inštitúcie podieľajúce sa na procese socializácie/ sú *rodina, skupina rovesníkov, predškolské zariadenie, škola, masmédiá*.

Sekundárna fáza prebieha v období dospelosti a rozlišujeme ju na *socializáciu v produktívnom veku a postproduktívnom období života*, resp. na socializáciu v období pracovnej aktivity a v starobe. Hlavnými socializačnými činiteľmi sú rodina, ktorú si jednotlivec už sám založil, pracovné, susedské a priateľské skupiny, rôzne organizácie a masmédiá.

resocializácia - osvojovanie si nových sociálnych hodnôt, noriem, poznatkov; odúčanie sa od starých, ktoré časom stratili význam, stali sa nevhodnými, prekonanými. Často sa stretávame aj s resocializáciou nesprávne či nedostatočne socializovaných jednotlivcov /napr. páchatel'ov trest. činov/.

4. Sociálna kontrola

Deviácia je také správanie jednotlivcov, ktoré spoločnosť či sociálna skupina pokladá za porušenie spoločenských či skupinových noriem, a preto vyvoláva reakcie jednotlivcov, sociálnych skupín alebo spoločnosti zamerané na izoláciu, liečenie, prevýchovu, nápravu alebo potrestanie porušovateľov noriem. Je to **každé správanie**, ktoré porušuje spoločenské, skupinové normy. Rozlišujeme **tri zložky deviácie**:

- osobu, ktorá sa správa určitým spôsobom,
- normy /pravidlá a vzory/ správania, ktoré spoločnosť či sociálna skupina uplatňuje pri posudzovaní určitého správania,
- iné osoby, ktoré istým spôsobom reagujú na toto správanie.

Deviácia závisí od sociálneho definovania deviantného správania. Nie je absolútna, ale relatívna = to, či sa určité správanie pokladá za deviantné, závisí od času, miesta a sociálnych okolností. Problém jednoznačnosti a zhody v chápaní noriem vyplýva z toho, že **skupiny sa nedokážu dohodnúť** na tom, aké normy a vzory správania majú platiť pre všetkých, a kto o nich má rozhodnúť. Deviácia nemusí byť pre spoločnosť vždy len **dysfunkčná**, v **niektorých prípadoch býva aj funkčná** /akceptovanie nových názorov podmienené zmenou spoločenských noriem a vzorov správania/.

Konformita je opak deviácie; je to zhodnosť, súhlas, poslušnosť či prispôbenie sa sociálnym normám.

Nonkonformita je medzistupeň medzi konformitou a deviáciou; správanie, ktoré sociálna skupina alebo spoločnosť pokladá za porušenie, nepresahuje však hranice tolerancie skupiny či spoločnosti, napr. výstredné obliekanie, nezvyčajný štýl života apod.

Teórie deviácie

1. **biologické a psychologické**
2. **sociologické** - individuálna deviácia je vždy aj sociálnou deviáciou - má spoločenský kontext.
teória anómie /bezzákonnosti, ľubovôle/ - krízy a náhle zmeny v spoločnosti môžu narušiť dovedy existujúcu súvislosť medzi platnými normami a životnými skúsenosťami ľudí. Keďže staré normy prestávajú platiť a nové ich ešte celkom nenahradili, ľuďom zrazu chýbajú pravidlá, ktorými by sa mohli riadiť, a preto sa môžu začať správať deviantne. Jedna z príčin vzniku deviácie je aj **sociálna dezorganizácia**, ktorá sa objavuje vždy po revolučných zmenách v politickom usporiadaní spoločnosti.
3. **Teória sociálneho napätia** /Merton/ - deviácia vzniká ako následok rozdielnosti, protikladnosti i nezlučiteľnosti spoločensky uznávaných cieľov a platných noriem. Každá spoločnosť si stanovuje

určité ciele a cesty, ktoré možno použiť na dosiahnutie týchto cieľov. Pre časť spoločnosti sú však žiaduce spôsoby nedostupné či nepoužiteľné, a preto sa usiluje spoločensky uznávané ciele dosahovať spôsobmi, ktoré sa pokladajú za deviantné /sprenevera, podvod/.

4. **Kultúrne teórie** - hodnoty istých sociálnych skupín s osobitou kultúrou a osobitým spôsobom socializácie ich členov prispievajú k výskytu deviantného správania v spoločnosti, ktorej normy a hodnoty sa odlišujú od noriem a hodnôt týchto skupín.
5. **Teória nálepkovania /etiketizačná teória/** - niektoré sociálne skupiny vytvárajú pravidlá, podľa ktorých sú istí ľudia z iných sociálnych skupín označení nálepkou deviant /fajčiari nefajčiarmi apod./. Zdôrazňuje relativitu deviácie.

Sociálna kontrola

Spoločenské mechanizmy, ktorých úlohou je zabezpečiť poriadok a stabilitu spoločnosti. Vyjadruje **určité úsilie o sebareguláciu**. Je to proces, ktorým si sociálne skupiny alebo spoločnosť vynucujú konformitu /prispôsobovanie sa svojich členov skupinovým či spoločenským očakávaniam a požiadavkám/. Patria sem aj **sankcie**. **Sebakontrola** je uznávanie spoločenských noriem aj bez vynucovania

Neformálna sociálna kontrola je neoficiálny sociálny nátlak, ktorý jednotlivcov núti rešpektovať sociálne normy. Základnými spôsobmi uskutočňovania neformálnej sociálnej kontroly sú **sociálne odmeny** /ocenenia, pochvaly/, **tresty** /zahanbenie, pokarhanie, výsmech/, **presviedčanie**. Zvláštnym spôsobom je **redefinovanie** čiže opätovné definovanie noriem, ku ktorému dochádza vtedy, keď deviantná osoba má v sociálnej skupine také postavenie a moc, že dokáže zmeniť existujúce skupinové normy alebo vzory správania /napr. pôsobenie verejnej mienky v dedinskej komunite/.

Formálna kontrola je oficiálny, formálny tlak, ktorého cieľom je vynútiť si konformitu osôb. Podieľajú sa na nej najmä polícia, prokuratúra, súdy a väzenský systém, ale aj občianske združenia, priemyselné firmy apod.

5. Sociálne skupiny

Sociálna skupina je určitý počet osôb spojených vzájomným pôsobením, ktoré sa uskutočňuje podľa istých vzorov a pravidiel, pričom tieto osoby pociťujú svoju príslušnosť ku skupine a aj ostatní ich pokladajú za jej členov. Je to útvar s tromi základnými znakmi:

- *vzájomné pôsobenie* - **sociálna interakcia** - členov skupiny, ktoré sa uskutočňuje podľa istých pravidiel. Sociálna interakcia prebieha na *mikroúrovni* - ako bezprostredná interakcia jednotlivcov, ale aj na *makroúrovni* - ako interakcia subsystémov spoločnosti,
- *členstvo v skupine* = pocit príslušnosti, príslušnosti ku skupine oddeľuje jej členov od tých, ktorí do skupiny nepatria, čiže *rozdeľuje ľudí na „našich“ a „cudzích“*,
- *skupinová identita /totožnosť/* - príslušnosť ku skupine, ktorú uznávajú aj tí, ktorí do skupiny nepatria.

Zoskupenie osôb, ktoré nemá ani jeden zo základných znakov skupiny, sa nazýva **agregát**.

Funkcie sociálnych skupín:

1. **inštrumentálne /nástrojové/** - zakladajú sa iba na splnenie určitých cieľov,
2. **afektívne /citové/** - uspokojujú rôzne psychologické a sociálne potreby členov, napr. potrebu citovej opory, úcty apod. Ide o priateľské skupiny alebo záujmové kluby.

Sociálna štruktúra označuje relatívne stabilný, podľa určitých vzorov a pravidiel prebiehajúci súbor sociálnych interakcií a systém sociálnych vzťahov ľudí, ktoré vytvárajú.

Ďalšími dôležitými znakmi sociálnej skupiny sú *spoločné ciele, činnosti, vnútorná štruktúra, skupinové hodnoty, normy, vzory správania apod.*

Skupinová štruktúra

Je sústava sociálnych interakcií a vzájomných vzťahov členov skupiny, ktorá skupinu charakterizuje ako celok. Existujú tzv. *diády a triády*, ktoré majú najjednoduchšiu štruktúru. V triádach sa často spájajú dvaja členovia, pričom tretí zostáva bokom a v skupine hrá buď rolu neutrála - *sprostredkovateľa* medzi zvyšnými dvoma členmi, *oportunistu* - prospechára, ktorý striedavo, prípadne zároveň využíva zvyšných dvoch, alebo *taktika*, ktorý zvyšných dvoch rozdelí a sám začne v skupine dominovať. Takéto triády vznikajú najmä v rodinách s jedným dieťaťom.

Železný zákon oligarchie /Robert Michels/ - ak vo veľkej skupine nie je možné, aby všetci každodenne rozhodovali o spoločných záležitostiach, väčšina jej členov sa stáva pasívnou a moc nevyhnutne prichádza do rúk niekoľkých členov, resp. do rúk jedného člena - *vodcu skupiny*. Tak vzniká **skupinová oligarchia** - vláda niekoľkých osôb nad väčšinou členov skupiny. Existujú dva typy vodcov:

1. **inštrumentálny /formálny/** - organizátor pri zabezpečovaní úloh a dosahovaní cieľov skupiny,
2. **expresívny /neformálny/** - utvára v skupine pohodu, dobré vzťahy medzi členmi, dobrú náladu.

Druhy sociálnych skupín

Rozlišujeme ich podľa troch základných kritérií:

- typ väzby medzi členmi skupiny,
- typ solidarity členov skupiny,
- spôsob spätosti jednotlivca a skupiny.

Primárne skupiny - prevládajú v nich osobné, emocionálne vzťahy a väzby, čiže vzťahy zoči-voči, ktoré sú možné len v skupinách s malým počtom osôb, napr. rodina, susedská skupina apod. Vzťahy sú rovnocenné.

Sekundárne skupiny - majú väčší počet členov; prevahu majú neosobné, sprostredkované vzťahy, napr. školská trieda, pracovná skupina, politická strana apod.

Tomuto deleniu je blízke aj *delenie na formálne a neformálne skupiny*. V neformálnych prevládajú osobné vzťahy, vo formálnych neosobné.

Pri rozdeľovaní **skupín na veľké a malé** rozhoduje najmä *spôsob interakcie*, aký v nej prevláda. Malé skupiny umožňujú pravidelné bezprostredné interakcie svojich členov, veľké skupiny umožňujú svojim členom interakcie zoči-voči len po rozdelení na menšie skupiny.

Podľa typu solidarity poznáme skupiny *vlastné /in-group/* a *cudzie /out-group/*.

Podľa spôsobu spätosti jednotlivca a skupiny poznáme skupiny *členské /jednotlivec je členom/* a *referenčné - vzťahné /jednotlivec sa na ne orientuje bez ohľadu na to, či do nej patrí, alebo nie/*; existujú pozitívne a negatívne referenčné skupiny.

6. Organizácie

Sú veľké, sekundárne, formálne sociálne skupiny vytvorené na to, aby dosiahli konkrétne spoločenské ciele, resp. plnili určité úlohy v spoločnosti. Poznáme viacero druhov organizácií, napr. *podľa oblasti života spoločnosti, v ktorej pôsobia*, delíme organizácie na politické, ekonomické, vzdelávacie, zdravotnícke, náboženské a iné /napr. politické strany, a. s., banky, nemocnice, školy/. Dôležité je však **delenie na základe dvoch kritérií** - *podľa spôsobu nadobúdania členstva a spôsobu uplatňovania kontroly organizácií nad svojimi členmi*. Na základe týchto kritérií rozlišujeme **tri druhy organizácií**: **dobrovoľné** - členovia v nich uspokojujú svoje potreby /najmä potrebu spolupatričnosti, sociálneho kontaktu, prestíže/, pričom za svoje členstvo nedostávajú nijakú materiálnu či finančnú odmenu, napr. cirkvi, záujmové organizácie. Formálna a neformálna kontrola plní v dobrovoľných organizáciách až druhoradú úlohu.

donucovacie - ľudia sa stávajú členmi proti svojej vôli, najčastejšie z nevyhnutnosti alebo na základe prinútenia /väznice, ústavy pre duševne chorých, armáda/. Formálna kontrola sa opiera o odmeny a tresty.

utilitárne /prospešné, užitočné/ - tvoria medzistupeň; napr. človek nemusí byť zamestnaný, no vo svojom vlastnom záujme sa ním stáva, pretože je to podstatné pre jeho život. Členovia týchto organizácií majú z toho určitý úžitok, najčastejšie **materiálny** /odmeny, plat, možnosť podnikat'/. Používa sa kombinácia formálnej i neformálnej kontroly.

Byrokracia

Je taká štruktúra organizácie, ktorú charakterizuje špecializácia a del'ba práce, hierarchické usporiadanie statusov a rolí, presne stanovené pravidlá a predpisy, neosobnosť rozhodovania a vykonávania činnosti, kariéra /odmeňovanie a povyšovanie/, formalizovaná kontrola.

Max Weber definoval ideálnu byrokratickú organizáciu, ktorá má tieto základné znaky:

1. **Del'ba práce členov organizácie**, daná presným vymedzením práv a povinností - vedie to k špecializácii; zamestnanci musia mať určitú kvalifikáciu.
2. **Hierarchické usporiadanie pozícií** na základe systému vzťahov *nadriadený - podriadený*.
3. **Kompetencie**, zodpovednosť vymedzené pravidlami a predpismi.
4. **Odborná kompetentnosť** - vyžaduje si príslušnú kvalifikáciu; je rozhodujúca pri obsadzovaní pozícií v organizácii.
5. **Neosobnosť** - dominantnosť pravidiel a predpisov nad osobnými pocitmi, názormi a vôľou osôb, ktoré zastávajú pozície v organizácii.
6. **Kariéra** - odmeňovanie a povyšovanie založené na princípe kvalifikovanosti a zásluhovosti.
7. **Formalizovaná komunikácia** - pravidlá vymedzené spôsobmi rozhodovania, informovania a

ostatných činností. Sú zaznamenané v oficiálnych dokumentoch organizácie.

Táto analýza zdôrazňovala formálne vzťahy.

Žiadna organizácia nemôže však dosiahnuť svoju úplnú formalizáciu teda stav, keď všetky činnosti a vzťahy jej členov budú regulovať predpisy. Neformálna štruktúra často upevňuje jej formálnu štruktúru a pomáha jej efektívnejšie plniť úlohy.

Nedostatky byrokracie

1. **Nadmerná byrokracia** organizácií spôsobuje ich dehumanizáciu /odľudštenie/ - na jednej strane sa organizácie odcudzujú sociálnym cieľom, na druhej strane sa ich členovia odcudzujú poslaniu a cieľom organizácie. Existuje tu aj *nebezpečenstvo ovládnutia organizácie malou skupinou členov*. *Nesúlad formálnej a neformálnej byrokracie* smeruje k vytvoreniu a rešpektovaniu vlastných pravidiel členov, ktoré môže vyústiť až do korupcie.

2. Nadbytočná byrokracia

Parkinsonov zákon byrokracie - „Práca sa rozrastá do takej miery, aby vyplnila čas, ktorý je k dispozícii na jej vykonanie.“

Ak byrokratická organizácia už nie je schopná dosahovať svoje ciele, vedie to k zvrátenej racionalite, čiže k slepej poslušnosti, keď existujúce pravidlá a predpisy členovia úzkostlivo a bezmyšlienkovite dodržiavajú, alebo sa s nimi úplne stotožnia.

3. **Trénovaná neschopnosť** členov organizácie = neschopnosť riešiť problémy a konať v situáciách, na ktoré nie sú vytvorené pravidlá a predpisy.
4. **Byrokratický ritualizmus** - samoúčelné dodržiavanie pravidiel a predpisov; zmena činnosti byrokraticky usporiadanej organizácie na samoúčelný rituál, ktorý stratil svoj pôvodný zmysel.
5. **Nekompetentnosť byrokracie** - organizácie nie sú schopné zabezpečiť výber osôb do jednotlivých pozícií na základe ich schopností */Peteov princíp* - organizácie povyšujú svojich členov až na úroveň ich neschopnosti/.
6. **Inercia byrokracie** - tendencia pretvárať v nezmenenej podobe aj po zmenách príslušného sociálneho prostredia.

Reakciou na nedostatky byrokracie sú **pokusy o humanizáciu** - o vytvorenie protiváhy formálnej štruktúry organizácií, a tou je ich *neformálna štruktúra*.

7. Sociálne nerovnosti

Sú stav, v ktorom členovia spoločnosti nemajú rovnaký prístup k sociálnym zdrojom - **bohatstvu, moci a prestíži**. Toto usporiadanie spoločnosti má vždy hierarchickú podobu a pripomína pyramídu postavenú z jednotlivých vrstiev (sociálnych skupín a kategórií ľudí), ktoré sa navzájom odlišujú a sú odstupňované podľa toho, ako sa podieľajú na využívaní sociálnych zdrojov. *Ide o sociálnu stratifikáciu /rozvrstvenie/*. Základné črty:

- je charakteristikou celej spoločnosti, nie iba výsledkom individuálnych rozdielov medzi ľuďmi,
- je univerzálna - existuje v každej spoločnosti,
- prechádza z generácie na generáciu,
- zdôvodňujú, obhajujú a podporujú ju ideológie istej časti spoločnosti, ale zároveň ju odmietajú a napádajú ideológie inej časti spoločnosti.

Ekonomické postavenie je podmienené najmä bohatstvom - jednak majetkom, jednak príjmom /mzda, odmeny, investície/.

Moc je schopnosť jednotlivcov a sociálnych skupín presadiť vlastnú vôľu a záujmy v spoločenských záležitostiach aj napriek odporu iných, a to buď nátlakom, silou alebo presvedčaním a ovplyvňovaním.

Prestíž je spoločenská úcta, obdiv a uznanie spojené s určitým sociálnym postavením, ktorá sa prejavuje udeľovaním vyznamenaní, privilégií, spoločenskou vážnosťou, poctami.

Tieto tri zložky môžu byť konzistentné /pevne skĺbené/, ale môžu byť aj od seba nezávislé. Príkladom konzistencie je postavenie cirkvi vo feudálnej spoločnosti, príkladom nekonzistencie je dnešné postavenie vysokoškolského profesora /má prestíž, ale malý príjem a nevelký podiel na moci/, prípadne prostitútky /veľký príjem, malý prestíž a podiel na moci/.

Teórie sociálnej nerovnosti a stratifikácie

Delia sa na funkcionalistické a konfliktualistické teórie.

Funkcionalistická teória /Davis, Moore/ tvrdí, že sociálna stratifikácia je nevyhnutná a univerzálna, pretože je pre spoločnosť funkčná. Je prostriedkom, ktorým si spoločnosť zaistuje, aby najdôležitejšie pozície obsadili najkvalifikovanejší a najkompetentnejší ľudia.

Konfliktualistické teórie /Marx/ pokladajú sociálnu stratifikáciu za výsledok konfliktov sociálnych skupín s rozdielnymi záujmami.

Stratifikačné systémy

Sociológovia rozlišujú *dva základné druhy* týchto systémov:

Relatívne uzavreté umožňujú len minimálnu /alebo žiadnu/ sociálnu mobilitu, relatívne otvorené systémy umožňujú značnú sociálnu mobilitu.

Sociálna mobilita /Sokolin/ označuje pohyb jednotlivcov i sociálnych skupín v stratifikačnom systéme spoločnosti z jednej sociálnej pozície do druhej. Pre relatívne uzavreté systémy je charakteristický vrozený sociálny status jednotlivcov.

Horizontálna mobilita je pohyb osoby z jednej sociálnej pozície do druhej v rámci tej istej sociálnej vrstvy, napríklad zmena zamestnávateľa pri nezmenenom funkčnom zaradení, plate apod.

Vertikálna mobilita je vzostupný alebo zostupný pohyb jednotlivca, čiže pohyb z jednej sociálnej vrstvy do druhej, napríklad povýšenie radového pracovníka na vedúceho pracoviska alebo degradovanie dôstojníka na vojaka.

Intergeneračná /medzigeneračná/ mobilita označuje zmeny pozícií detí oproti pozícii svojich rodičov.

Intrageračná /vnútrogeneračná/ mobilita označuje pohyb medzi pozíciami, ku ktorému dochádza počas života jednotlivca.

Štruktúrna mobilita je vertikálny pohyb celých sociálnych skupín či vrstiev v stratifikačnom systéme.

Relatívne uzavretým systémom je otrokársky, kastovnícky a stavovský systém.

Otrokársky systém je extrémna forma sociálnej nerovnosti jednotlivcov alebo sociálnych skupín, v ktorej sú otroci vlastníctvom iných osôb. V histórii mal rôzne podoby. V aténskom mestskom štáte vykonávali otroci aj funkcie úradníkov, v južných štátoch USA boli čierni otroci iba robotníkmi na plantážach. Mobilita v tomto stratifikačnom systéme bola výnimočná. Otrokom sa mohol stať slobodným občanom len vykúpením, prípadne ak ho oslobodil majiteľ. Možnosti stať sa otrokom boli viaceré: narodiť sa ako otrok, upadnúť do zajatia v boji, neschopnosť zaplatiť dlhy.

Kastovnícky systém je rozšírený medzi hinduistami na indickom subkontinente a predstavuje zložitú sústavu nábožensky podmieneného rozdelenia spoločnosti. Členmi jednotlivých kást sa ľudia stávajú narodením. Mobilita osôb medzi kastami je /takmer/ vylúčená. Najvyššou kastou sú brahami /duchovní/, nižšími kastami sú kšatrijovia /sú to zväčša statkári a vojaci/, vaišjovia /obchodníci, remeselníci a roľníci/ a šudrovia /vidiecki a námezdní robotníci/. Najnižšou kastou - varnou, sú hadžanovia /páriovia/, čiže nedotknuteľní, ktorí robia najšpinavšie práce. Okrem kást existuje ešte množstvo podkást.

Stavovské systémy stratifikácie boli súčasťou európskych feudálnych spoločností. Aj v tomto systéme bola príslušnosť k niektorému stavu daná narodením a spojená s určitými privilégiami, presne vymedzenými právami a povinnosťami. Stavovský systém poznal na rozdiel od kastovníckeho istú mieru mobility - príslušníci nižších stavov mohli byť povýšení do šľachtického stavu, boli povolené sobáše príslušníkov rôznych stavov apod.

Relatívne otvoreným stratifikačným systémom je triedny systém. Je typický pre moderné priemyselne spoločnosti s trhovou ekonomikou. Je založený predovšetkým na ekonomických rozdieloch medzi jednotlivými sociálnymi skupinami a na ich nerovnakom prístupe k hlavným sociálnym zdrojom spoločnosti. Najčastejšie sa rozlišujú základné triedy - *vyššia, stredná a nižšia, resp. robotnícka či roľníctvo /ako osobitú triedu/ a viaceré podtriedy.*

Pracovno-profesiové postavenie považujú napr. vo Veľkej Británii ako základ stratifikácie spoločnosti. *Delenie postavení:*

A) vyššie triedy /lekár, právnik/,

B) stredné triedy /malí podnikatelia/,

C1) nižšie stredné triedy /bežní úradníci/,

C2) kvalifikovaní manuálni robotníci /stolári, kaderničky/,

D) čiastočne kvalifikovaní a nekvalifikovaní robotníci /šoféri/,

E) ostatní /vrátane ľudí závislých od štátu/.

Pri empirickom skúmaní sociálnej stratifikácie a definovaní jednotlivých tried sociológovia používajú tri základné metódy:

Objektívna metóda vychádza z chápania sociálnej triedy ako štatistickej kategórie, nie ako reálne existujúcej sociálnej skupiny. Na základe rôznych kritérií, napr. zamestnanie, vzdelanie, sociológovia zostavia stratifikačnú stupnicu a do nej potom podľa týchto charakteristík zaraďujú jednotlivcov.

Subjektívna metóda je založená na sebazaradovaní jednotlivcov do tried systému sociálnej stratifikácie; s touto skupinou sa ľudia stotožňujú /tzv. *triedne vedomie*/.

Reputačná metóda je založená na chápaní triedy ako sociálnej skupiny a využíva vzájomné zaraďovanie ľudí do sociálnych tried. Sociológovia skúmajú členov sociálnych skupín, ktorí sa poznajú do takej miery, že sa dokážu navzájom zaradiť do jednotlivých tried /členovia organizácie/.

Často sa používajú rôzne kombinácie týchto metód.

8. Sociálna zmena

V sociológii označuje podstatné zmeny sociálneho usporiadania spoločnosti, nevypovedá však o kvalite týchto zmien. Sú to predovšetkým zmeny v oblasti kultúry spoločnosti, zmeny jej sociálnej štruktúry, sociálneho správania ľudí, zmeny vzťahov medzi jednotlivcami apod.

Zdroje sociálnej zmeny

Sú množstvo skutočností, ktoré zmeny vyvolávajú, prípadne ich ovplyvňujú. **Základnou otázkou je, čo tieto zmeny spôsobuje.** *Marx pri vysvetľovaní sociálnej zmeny zdôrazňoval triedne protirečenia a triedny boj, Durkheim del'bu práce a Weber proces racionalizácie.* Za hlavné zdroje sociálnej zmeny možno pokladať prírodné prostredie, vývoj populácie, vedecko-technický pokrok, kultúru /najmä ideológiu/, súťaženie /konkurenciu/ a konflikty v spoločnosti, kolektívne správanie a sociálne hnutia.

Prírodné prostredie = prežitie spoločnosti závisí od toho, ako sa dokáže prispôbiť prírode a využiť ju vo svoj prospech.

Kultúrne zmeny = ideológie liberalizmu, marxizmu-leninizmu, nacionalizmu, fašizmu, maoizmu,...

Kolektívne správanie = spontánne a nekontrolovateľné správanie sociálnych skupín alebo zhlukov ľudí, vyvolané istým konkrétnym javom či udalosťou, najmä v období spoločenského napätia, dezorganizácie, kríz apod. /davové vzbury, panika, verejná mienka, fáma/.

Sociálne hnutie je organizovaná činnosť sociálnych skupín, zameraná na vyvolanie alebo uskutočnenie spoločenských zmien /ale aj na zabránenie týmto zmenám/. Na začiatku je dôležité, aby sa našiel jednotlivec či skupina ľudí, ktorí verejne vyjadria a pomenujú túto nespokojnosť /nesúhlas/ a predložia svoju predstavu potrebných sociálnych zmien i spôsob, ako ich uskutočniť. Sú to budúci vodcovia, ktorí vlastne sformulovali ideológiu hnutia.

Teórie sociálnej zmeny

1. **Evolucionistické** = sled vývojových štádií so vzostupným trendom a pokrokom.
2. **Cyklické /Sokorin/** = uzavretý cyklus, ktorý zahŕňa vznik, vzostup, vyvrcholenie, úpadok a zánik jednotlivých spoločností /kultúr, civilizácií/.
3. **Funkcionalistické** = sociálna zmena sa chápe ako nežiaduca skutočnosť; o sociálnej zmene sa tu uvažuje ako o zmene v rámci systému spoločnosti, nie ako o zmene celého tohto systému.
4. **Konfliktualistické** = prirodzeným stavom spoločnosti a základným zdrojom sociálnej zmeny sú vnútorné protirečenia, napätia a konflikty medzi rôznymi sociálnymi skupinami.

V druhej polovici 20. storočia sa do centra pozornosti dostávajú aj tieto teórie:

- **Teórie modernizácie** = proces sociálnych zmien spôsobených industrializáciou, ktorých súčasťou sú aj urbanizácia a byrokratizácia spoločnosti,
- **Teória svetových systémov** = /Wallerstein/ = krajiny sveta rozdeľuje na „jadro“, „perifériu“ a „poloperifériu“,
- **Teória závislosti** = vysvetľuje sociálne zmeny v rozvojových krajinách a vzájomné pôsobenie priemyselne rozvinutých a rozvojových krajín v procese sociálnej zmeny.

proces globalizácie = vzrastajúca vzájomná politická, ekonomická, kultúrna a iná závislosť a prepojenosť jednotlivých spoločností sveta a postupné vytváranie jedného celosvetového systému, resp. priestoru.

9. Rodina

Typ rodiny a autorita

1. Forma usporiadania rodiny

- *nukleárna /základná/* - rodičia, príp. deti,
- *rozšírená* - prvoradú úlohu majú pokrvní príbuzní.

2. **Vzor autority v rodine** - patriarchálna, matriarchálna, egalitárna /moc je rovnomerne rozložená medzi muža a ženu/ rodina

3. **Odvodzovanie pôvodu potomstva a dedičských práv** /pravidlá dedenia majetku, mena, statusu apod./:

- *patrilinéárny* - pri určovaní pôvodu detí sa vychádza výlučne z rodiny otca,
- *matrilinéárny* - pri určovaní pôvodu detí sa vychádza výlučne z rodiny matky,
- *bilaterálny* - vychádzame z oboch strán rodičov.

4. **Usporiadanie manželských vzťahov:** /vo svete je najčastejšia polygamia/

- *monogamia* /jeden muž a jedna žena/,
- *polygamia*: polygýnia - manželstvo jedného muža s viacerými ženami /mnohoženstvo/,
polyandria - manželstvo jednej ženy s viacerými mužmi /mnohomužstvo/,
- *skupinové manželstvo*.

5. **Okruh výberu vhodného partnera:**

exogamické - partneri pochádzajú z iných skupín,

endogamické - partneri pochádzajú z tých istých sociálnych skupín.

Životný cyklus rodiny

spočíva v týchto hlavných štádiách:

- výber manželského partnera,
- uzavretie manželstva,
- obdobie trvania manželstva a rodiny,
- zánik rodiny.

10. Komunita

Tento termín sa používa najmä na **označenie sídelného spoločenstva** čiže skupiny ľudí žijúcich a spolupracujúcich na ohraničenom území, ktoré tvorí základ, kde môžu uskutočňovať svoje každodenné životné činnosti a kde sa odohráva najväčšia časť ich života.

Základnými znakmi komunity sú spoločné územie, bezprostredné či sprostredkované sociálne vzťahy medzi ľuďmi žijúcimi na tomto území a pocit pospolitosti, súdržnosti, ktorým sa ľudia stotožňujú s komunitou.

Komunity v tradičnej a modernej spoločnosti

Tradičná spoločnosť je typ usporiadania spoločnosti, ktorý existoval od vzniku ľudskej spoločnosti až po obdobie priemyselnej revolúcie a spoločenských zmien. Medzi hlavné znaky tradičnej spoločnosti patrí prevažne *agrárny charakter doplnený remeselnou výrobou*, nižší stupeň delby práce a špecializovanosti sociálnych rolí, uzavreté stratifikačné systémy, nerozvinutý trh, existencia sebestačných rodov, kmeňov a iných sociálnych útvarov, autokratické systémy moci /existovali však aj demokratické/, dominancia náboženstva, pomalý sociálny vývoj, rozhodujúca úloha zvykov apod.

Modernú spoločnosť charakterizujú zmeny v organizácii výroby, obchodu a dopravy, trhové hospodárstvo, zmenu spôsobu organizácie moci v štátoch, vznik štátnych organizácií.

Pospolitosť je založená na vzťahoch emócií, sympatií a duševnej náklonnosti vyplývajúcich z rodinného života, susedského spolužitia, priateľstva, *teda z neformálnych vzťahov* v malých skupinách. Nad vôľou jednotlivcov v pospolitosti *dominuje vôľa celku*.

Spoločnosť je založená najmä na neosobných, formálnych vzťahoch. Subjektmi neosobných vzťahov sú osoby, sociálne skupiny i štáty.

V tradičnej spoločnosti bola základným stupňom sociálnej integrácie *tradičná komunita*. V moderných komunitách na seba štát preberá množstvo funkcií.

metropolitné oblasti /v súvislosti s urbanizáciou/ = *súvislé pásy osídlenia v priemyselne vyspelých štátoch, ktoré spôsobila práve urbanizácia /pomešťovanie/*.

11. Náboženstvo

Je systém názorov založených na viere, ktorými ľudia vysvetľujú to, čo pokladajú za nadprirodzené, posvätné, a súbor praktík, ktorými na to reagujú. Jadrom každého náboženstva je systém vier, dogiem, učení a predstáv o posvätnom.

Za základné prvky náboženstva pokladáme náboženskú vieru, náboženské symboly, náboženské praktiky, skupiny veriacich, náboženské skúsenosti, morálne doktríny /životné filozofie/.

Náboženské symboly sú veci a činnosti, ktoré samy osebe nemajú náboženský význam, ale nadobúdajú ho vo chvíli, keď ich ľudia použijú, aby nimi vyjadrili svoj vzťah k tomu, čo pokladajú za posvätné.

Náboženstvo **obsahuje aj súbor osobitných praktík**; zvlášť významné sú *náboženské rituály* /napr. krst, modlitba, obetovanie bohom, meditácia/.

Mágia je viera v čarodejnú moc, ktorá je pomocou čarov schopná meniť svet. Je rozšírená najmä medzi primitívnymi kmeňmi a národmi. Príkladom je viera, že zaklínacou formulkou možno človeku privodiť chorobu, spôsobiť prírodnú katastrofu apod.

Aminizmus je viera v životnú silu alebo v dušu, ktorú má každá - živá i neživá - vec v prírode /šintoizmus/.

Teizmus je viera v boha - *monoteizmus* /jeden boh/ alebo *polyteizmus* /viacero bohov/.

Funkcie náboženstva v spoločnosti

Durkheim tvrdil, že náboženstvo slúži predovšetkým na upevňovanie pozície vládnučích skupín v spoločnosti voči ostatným skupinám.

Marx pokladal náboženstvo za prostriedok, ktorým vládnuce triedy držia nižšie, vykorisťované spoločenské triedy v podradenom postavení. Domnieval sa, že ak ľudia odstránia nespravodlivé rozdelenie spoločnosti, nebudú viac potrebovať náboženstvo, lebo sociálne funkcie náboženstva preberú iné, svetské inštitúcie.

Náboženské organizácie

Cirkvi sú spravidla veľké organizácie veriacich, ktorí sa stávajú ich členmi automaticky, svojím narodením a následným prijatím medzi členov cirkvi. V spoločnosti majú cirkvi stabilizované postavenie a určitý sociálny i politický vplyv, niekedy i podiel na moci v štáte.

Sekty sú menšie organizácie veriacich usilujúcich sa dosiahnuť náboženskú dokonalosť, ktoré vznikli rozkolom v niektorej cirkvi a odštiepením časti jej členov. Spočiatku nemajú profesionálnych

kňazov ani majetok. Svojím členom zväčša neodporúčajú, alebo dokonca zakazujú, kontakty s inými náboženskými skupinami. Príslušníci mnohých siekt sami seba pokladajú za zvláštnu skupinu vyvolených či osvietených /Svedkovia Jehovovi/.

Kult je zvláštnym druhom sekty, preto má s ňou veľa spoločných znakov. Na rozdiel od siekt kulty vznikajú buď okolo vyznávania vier pochádzajúcich z iných kultúr /kult Hare-Krišna/, alebo si ľudia vytvárajú úplne nové náboženské viery a praktiky /scientológia, New Age/. Podľa vnútorného usporiadania rozlišujeme tri druhy kultov:

- *audienčné kulty* /nemajú formálnu štruktúru/,
- *klientské kulty* /zložené z vodcov a aktivistov/,
- *kultové hnutia* /majú masový charakter/.

Termín *kult* sa analogicky používa aj na označenie uctievaní osôb, napríklad politikov, umelcov /v tejto súvislosti hovoríme o **kulte osobnosti**/.

sekularizácia = *oslobodzovanie verejného života od vplyvu náboženstva*

12. Politický systém

Moc je schopnosť jednotlivcov alebo skupín presadiť svoju vôľu pri riešení rôznych spoločenských záležitostí, a to aj napriek odporu ostatných ľudí. Moc je teda schopnosť ľudí alebo sociálnych skupín uskutočňovať sociálny proces vo svoj prospech, to znamená uskutočňovať ich spôsobom, ktorý je pre nich výhodný.

Mocenská nerovnosť = rozdelenie ľudí na nadriadených a podriadených /vzťah učiteľ - žiak/

Funkcionalistické chápanie: moc zaisťuje prosperitu celku, je žiaduca pre spoločnosť.

Konfliktualistické chápanie: kumulácia moci je zdrojom konfliktov, ktoré spoločnosť vnútorne rozdeľujú, rozkladajú a oslabujú.

Legitímna moc /autorita/ je sociálnym potvrdením moci, keď moc jednotlivca alebo skupiny uznávajú aj ostatní. Jednotlivec alebo skupina má právo uplatňovať moc, a to právo uznávajú aj iné sociálne skupiny, resp. celá spoločnosť. Je efektívnejšia a možno ju dlhšie udržať.

Existujú tri základné spôsoby legitimizácie moci, ktoré vychádzajú z troch základných typov ideálneho panstva M. Webera:

Tradičná autorita je založená na osobných vzťahoch medzi vládcom a ovládanými, a legitimizujú ju pretrvávajúce obyčaje. Opiera sa o vieru v zákonnosť /patriarchálna autorita otca rodu/. *Postavenie vládcov i poslušnosť a vernosť ovládaných tu vyplývajú z tradície* a tradícia vymedzuje aj rozsah a spôsoby, akými vládcovia uplatňujú moc. Ich moc je takmer neobmedzená. Vládca má právo zasahovať do všetkých záležitostí ovládaných.

Charizmatická autorita predpokladá vieru ľudí v mimoriadne kvality, neobyčajné vlastnosti a schopnosti vodcu a oddanosť vodcovi. *Je založená na osobných vzťahoch vodcu a ovládaných; legitimizuje ju niečo nové, nezvyčajné, dovtedy neznáme.* Charizmatickí vodcovia sľubujú ľuďom sociálne zmeny, nový, inak usporiadaný svet /Ježiš Kristus, Napoleon, Stalin, Hitler/. *Charizmatická autorita často zaniká smrťou vodcu alebo stratou jeho charizmy,* môže sa však aj pretvoriť na iný typ charizmy.

Legálno-rationálna autorita je ako jediná založená na neosobných vzťahoch. *Poslušnosť v tomto type autority je poslušnosťou neosobným pravidlám, predpisom a zákonom.* Je mocou zákona, nie ľudí. Vládnci môžu uplatňovať moc len v súlade s platnými zákonmi, v opačnom prípade ich môžu ovládanie odvolať. *Závisí od dodržiavania prijatých pravidiel.* Ak sociálna skupina či spoločnosť tieto pravidlá nedodržiava, táto autorita zaniká.

Nelegitímna /sociálne neuznaná moc; vláda násilím/ moc je nútená hroziť silou alebo ju použiť.

Štát

je hlavnou inštitúciou politickej moci v tradičných i moderných spoločnostiach; základom politického systému spoločností. *Politický systém* je súhrn sociálnych inštitúcií, ktoré zabezpečujú /s využitím moci/ reguláciu života spoločnosti.

Podstatou štátu je monopol na organizované násilie. Štát je jediným zdrojom sily legitímnej vlády na určitom území, všetko ostatné násilie označuje za zločin. **Teória konfliktu** hovorí o štáte, že *štát ako organizované násilie je zdrojom nadvlády časti členov v spoločnosti nad ostatnými*, zdrojom ich moci, bohatstva a prestíže.

Funkcionalistická teória zdôrazňuje tvorbu a kontrolu dodržiavania zákonov, riadenie spoločnosti - a význam štátu pre organizovanie spolupráce a ochranu obyvateľov žijúcich na jeho území. Poukazujú aj na význam spoločenskej dohody a úlohu práva.

Teórie spoločenskej zmluvy tvrdia, že štát je výsledkom dohody medzi ľuďmi, na základe ktorej sa neorganizovaná masa ľudí pretvára na jednotný ľud a život ľudí prechádza z prirodzeného stavu do občianskeho stavu - štátu. Zmluvou sa ľudia údajne vzdali svojich prirodzených slobôd a preniesli ich na štát, ktorý im má zaistiť bezpečnosť, istotu a vlastníctvo.

Vývojové typy štátu v histórii:

1. staroveký mestský štát /polis/,
2. rímska republika,
3. stredoveký feudálny štát,
4. národný štát,
5. *welfare state* /sociálny, presnejšie sociálne zodpovedný štát, ktorý svojim občanom poskytuje rôznu sociálnu pomoc a zabezpečenie/.

Sociológiu zaujíma **kritérium spôsobu vládnutia**, presnejšie spôsobu získavania, udržiavania a uplatňovania moci v štáte. Na základe tohto kritéria sa rozlišuje:

Totalitárna forma vlády - totalitná diktatúra vytvára totalitárny štát; štát, v ktorom držitelia moci riadia a kontrolujú všetky časti spoločnosti a všetky stránky jej života. Jednotlivci alebo sociálne skupiny, ktoré vedú štátny aparát, ovládajú všetky podriadené zložky, sociálne skupiny i občanov. Všetky organizácie sú štátne alebo poštátnené a pracujú ako zložky štátu. Určujúcim znakom totalitnej formy vlády i štátu je mocenská štruktúra. Totalitárna forma vlády môže existovať tak v trhovom - kapitalistickom, ako aj v plánovanom - socialistickom hospodárstve /nacistické Nemecko, ZSSR/. *Totalitný štát má tieto hlavné znaky:*

1. totalitnú ideológiu presadzovanú v štáte,
2. monopolná moc jednej politickej strany, ktorá splýva so štátnym aparátom, pričom politická opozícia je zakázaná,

3. systém fyzického i psychického teroru vládnucej strany zameraného proti všetkým, ktorí sú označení za nepriateľov režimu,
4. monopol vládnucej strany na všetky masmédiá,
5. monopol štátu na výrobu a vlastníenie zbraní,
6. celospoločenské plánovanie, direktívne riadenie a kontrola celého štátneho hospodárstva.

Autokratická forma vlády je založená na vláde násilím, ktorú uskutočňuje buď skupina ľudí alebo jednotlivec /*monokracia*/. Autokratické - samovládne skupiny tvoria príslušníci vládnucej elity. Autokraticky môže v štáte vládnuť napríklad *rodová šľachta* /*aristokracia*/, *najbohatší občania* /*plutokracia*/, ale aj vojenská junta. V monokracii existuje samovládca - diktátor. Príkladmi autokratických režimov sú bývalé vojenské a polovojenské vlády, napr. diktatúra Perónovcov v Argentíne, Duvaliérovcov na Haiti, ale aj režim generála Franca v Španielsku.

Demokratická forma vlády je založená na tom, že občania si slobodne zvolia svojich politických zástupcov podľa vopred dohodnutých pravidiel, a tí ich potom určité obdobie zastupujú vo výkone moci. Je to kombinácia nepriamej /zastupiteľskej, reprezentatívnej/ a priamej /participatívnej/ demokracie. *Opiera sa o úctu k jednotlivcovi* - občianovi ako zdroju moci a základu štátu, o ústavnú vládu čiže o vládu, ktorá bola zvolená a vládne podľa platných zákonov, ďalej sa opiera o súhlas ovládaných, ktorý ho prejavujú v pravidelných voľbách, a o opozíciu, ktorá je lojálna voči štátu, rešpektuje zákonne zvolenú vládu, ale má právo zastávať opozičné názory.